

OBSAH

ÚVOD	9
1. PRÁVNÍ VĚDOMÍ	13
1.1 V čem spočívá význam právního vědomí?	13
1.2 Pojem právního vědomí	18
1.2.1 Složky právního vědomí	22
1.2.2 Druhy právního vědomí	28
1.2.3 Vztah právního vědomí a skutečného chování	30
1.3 Proč se lidé vlastně řídí právem?	33
1.4 Vztah právního vědomí a výchovy	37
1.5 Závěr	42
2. EMPIRICKÉ STUDIE O ÚROVNI PRÁVNÍHO VĚDOMÍ	43
2.1 Unikátní Mezinárodní studie občanské výchovy – ICCS	45
2.2 Co ICCS zkoumala	49
2.3 Zjištění Mezinárodní studie občanské výchovy	52
2.3.1 Význam občanské výchovy v jednotlivých zemích	52
2.3.2 Znalosti žáků	64
2.3.3 Postoje a občanská angažovanost	69
2.4 Vztah znalostí a postojů	84
2.5 Závěr	87
3. EFEKTIVNÍ STRATEGIE FORMOVÁNÍ PRÁVNÍHO VĚDOMÍ	90
3.1 Cíle gymnaziálního vzdělávání	90
3.2 Vymezení pojmu strategie	97
3.3 Poznatky z oboru psychologie	102
3.3.1 Konstruktivismus	102
3.3.2 Kolbův cyklus učení	105
3.3.3 Pyramida učení	107
3.3.4 Rozmanité inteligence	109
3.3.5 Bloomova taxonomie kognitivních cílů	111
3.3.6 Učební styly	114
3.3.7 Shrnutí psychologické části	118
3.4 Příklady konkrétních efektivních strategií	119
3.4.1 Law-related education	121
3.4.2 Další příklady efektivních výukových strategií	126
3.5 Závěr	134

4. PROJEKTY ZÁMĚŘENÉ NA KULTIVACI PRÁVNÍHO VĚDOMÍ..	136
4.1 Databáze ukázkových hodin a aktivit.....	139
4.2 Člověk v tísní jako dobrý příklad komplexní péče o učitele i studenty.....	142
4.3 Centrum občanského vzdělávání a jeho snaha integrovat	147
4.4 Street Law aneb Právo pro každý den	150
4.5 Závěr.....	156
4.6 Literatura doporučená pro další čtení.....	159
4.6.1 Materiály na výuku práva.....	159
4.6.2 Náměty na aktivity – výchova k občanství, globální výchova, osobnostní a sociální výchova.....	160
4.6.3 Teoretické publikace	160
5. STŘEDOŠKOLSKÉ UČEBNICE ZÁKLADŮ PRÁVA	162
5.1 Význam učebnic ve školní výuce.....	164
5.2 Jak rozpoznat dobrou učebnici?	167
5.3 Kritéria pro rozpoznání kvalitní učebnice	171
5.3.1 Kritéria kvalitní učebnice podle J. Mikka	173
5.4 Vlastní kritéria	174
5.4.1 Kritérium první – obsah učebnice.....	175
5.4.2 Kritérium druhé – hodnoty, na kterých je učebnice vystavěna.....	175
5.4.3 Kritérium třetí – schopnost motivovat studenty	176
5.4.4 Kritérium čtvrté – neodtrženost od života	177
5.4.5 Kritérium páté – učí učit a přemýšlet	178
5.4.6 Kritérium šesté – učí vyučovat	179
5.4.7 Kritérium sedmé – přístupnost a srozumitelnost	180
5.4.8 Kritérium osmé – dobrá strukturovanost učebnice	180
5.4.9 Kritérium deváté – grafická podoba	181
5.5 Analýza vybraných učebnic.....	181
5.5.1 Přehledové učebnice	182
5.5.2 Tradiční učebnice práva	187
5.5.3 Učebnice na způsob učebnic jazyků	190
5.5.4 Zhodnocení	193
5.6 Závěr.....	194
6. ZÁVĚR.....	195
SUMMARY.....	200

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	204
REJSTŘÍK POJMŮ	217
PŘÍLOHY PRÁCE	218
A. TEST UČEBNÍCH STYLŮ A VYHODNOCENÍ	219
B. VLASTNÍ EMPIRICKÝ VÝZKUM	224
B.1 Charakteristika provedeného výzkumu	224
B.1.1 Výzkumný cíl a základní popis výzkumu	224
B.1.2 Dotazníkové šetření	226
B.1.3 Hypotézy výzkumu	230
B.2 Analýza vybraných úloh z první části dotazníku	232
B.2.1 Úloha první – Parlament ČR	232
B.2.2 Úloha druhá – pravomoci prezidenta ČR	233
B.2.3 Úloha čtvrtá – legislativní proces	235
B.2.4 Úloha pátá – Ústavní soud ČR	236
B.2.5 Úloha sedmá – občanská participace	239
B.3 Analýza druhé části dotazníku	245
B.3.1 Paroží a brokovnice	245
B.3.2 Bratr	251
B.3.3 Láska na vodě	256
B.3.4 Pavlova pomsta	260
B.4 Vyhodnocení hypotéz	265
B.5 Shrnutí získaných poznatků	268
C. STUDENTSKÝ DOTAZNÍK	273
C.1 Příběhy	276
C.2 A teď už jen údaje o vás, tedy studentce/studentovi, která/ý tento průzkum vyplnil/a	279

ÚVOD

„I povrchní sledovatel našeho veřejného života může a musí být stíhán znepokojivou představou, že právní vědomí je současným problémem poměrně nízkého pořadového čísla a že společnost stojí před problémem situaci polepšit.“¹

Během roku 2013 jsme mohli v přímém přenosu sledovat, jak dokáže nový právní předpis otrást právním vědomím mnoha lidí. Nový občanský zákoník se svými více než 3 tisíci paragrafy značně znejistil řadu učitelů, právních laiků i profesionálních právníků.² Všichni společně naráželi na jeho nepřiliš srozumitelnou terminologii, děsivě působící rozsah a skutečnost, že nebyli na novou změnu dostatečně připravováni.³

Lidské právní vědomí, které představuje ústřední téma této práce, se opakovaně ukazuje jako mimořádně důležitá dimenze každého právního systému. O to víc překvapuje, že se mu v české právní akademické obci nikdo soustavně nevěnuje, a to i přesto, že na značně neuspokojivý stav právního vědomí upozorňují i vysoce respektované právní autority, jak dokládá napří-

¹ MOTEJL, O. *Právní vědomí a sebevědomí*. Muni.cz: Měsíčník Masarykovy university v Brně [online]. 2005, 10 [cit. 2012-06-17], s. 1. Dostupné z: <<http://info.muni.cz/txt/1005/0.htm>>.

² Viz např. výrok advokáta Roberta Pelikána: „*Studenti právnických fakult stráví studiem soukromého práva tři roky. A nejméně další tři roky trvá, než si je v praxi osvojí natolik, aby mohli začít samostatně vykonávat profesi advokáta nebo soudce. Všichni právníci zabývající se soukromým právem se nyní ocitají na úrovni studentů. Bude trvat nejméně oněch šest let a spíše mnohem déle, než se nové právo naučí. Nejméně šest let nedostanou jejich klienti radu, kterou dnes považují za samozřejmost – jak by soud nejspíše postupoval v jejich případě. A těchto šest let učení nezaplatí ministerstvo spravedlnosti, ale klienti. Nový občanský zákoník není pro občany. Je jen za jejich peníze.*“ PELIKÁN, R. *Nový občanský zákoník není pro občany* [online]. 2011 [cit. 2014-01-09]. Dostupné z: <<http://www.ceskapozice.cz/domov/pravo-bezpecnost/novy-obcansky-zakonik-neni-pro-obcany>>.

³ Je pravda, že probíhala nejrůznější školení, zejména pro odbornou právní veřejnost, a že se informování o novém občanském zákoníku věnovala média. Osvěta ovšem zajisté mohla být větší, a to zejména ve školách mezi učiteli, od kterých se v roce 2014 bude očekávat, že budou učit podle účinných právních předpisů.

klad výše uvedený citát JUDr. Otakara Motejla.⁴ Jeho varovná slova podporují i dostupné empirické výzkumy, které představím ve druhé kapitole.

Mým hlavním záměrem bylo zachytit středoškolské právní vědomí a způsoby, jakými je možné ho kultivovat, včetně popsání konkrétních efektivních výukových strategií, které se osvědčují v praxi. Doufám, že tím usnadním nelehkou úlohu všem středoškolským učitelům právnických seminářů či předmětu základy společenských věd, kteří vyučují právo, i když zpravidla sami právníké vzdělání nemají.⁵ Vážím si jejich ochoty pronikat do složitého světa práva a doufám, že v této knize najdou inspiraci pro své hodiny. Vedle podrobného popisu úrovně právního vědomí českých studentů,⁶ včetně srovnání se zahraničím (kapitola druhá), mohou najít inspiraci v projektech zaměřených na kultivaci právního vědomí (kapitola čtvrtá) a kritériích pro výběr dobré středoškolské učebnice (kapitola pátá).

Těm, kteří působí na střední škole a absolvovali právníkou fakultu, nabízí práce zase zejména konkrétní didaktické tipy pro učení (kapitola třetí), i pro ně ovšem může být inspirativní dozvědět se o zajímavých projektech na zvyšování úrovně právního vědomí (kapitola čtvrtá) i způsobech, jak vybrat vhodnou učebnici práva (kapitola pátá). Obě popsané skupiny čtenářů mohou každopádně společně hledat další inspiraci pro své hodiny v závěru páté kapitoly, která obsahuje odkazy na připravené právní lekce, sborníky ukázkových aktivit a literaturu, ze které je možné čerpat další nápady pro učení.

Kniha vychází z dizertační práce, kterou jsem vypracoval na Právníké fakultě UK pod vedením prof. Aleše Gerlocha a obhájil na podzim 2012. Nápad sepsat ji mě napadl během pedagogické praxe, kterou jsem v roce

⁴ JUDr. Otakar Motejl tehdy zastával úřad veřejného ochránce práv. Viz též PEHE, J. *Význam práva byl po listopadu hrubě podceněn*. Hospodářské noviny [online]. 9. 3. 1998 [cit. 2008-04-27]. Dostupné z : <<http://www.pehe.cz/clanky/1998/1998-Vyznam-pravabyl.html>> a VYKLIČKÝ, J. *Reforma soudnictví neskončí, jestliže nezačne* [online]. Praha: Institut pro evropskou politiku EUROPEUM, 2001 [cit. 2008-04-27]. Čeština. Dostupné z: <http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=426>.

⁵ Tj. nevystudovali některou z právnických fakult, ale seznamovali se s právem jinak, nejčastěji v rámci svého studia na pedagogické fakultě.

⁶ Až na druhou kapitolu, která v naprosté většině případů pojednává o čtrnáctiletých *žácích*, používám v práci pojem *student*. Označovat devatenáctileté maturanty termínem *žák* mi připadá nepatřičné, byť někteří autoři tak činí. Pochybnosti o užívání pojmu *žák* pro studující na středních školách nicméně vyjadřuje např. i pedagogický slovník. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009, s. 389.

2007 absolvoval na pražském Gymnáziu Jana Keplera. Vyučoval jsem tehdy základy pracovního práva a při přípravě jedné z hodin nahlédl do učebnice práva, kterou používal středoškolský učitel vedoucí moji praxi. Namísto očekávané inspirace se ale dostavilo zděšení: i když se jednalo o učebnici středoškolskou, jazykem, obsahem i přístupností připomínala spíš špatná vysokoškolská skripta než materiál, který by měl dokázat poutavě přiblížit základy právního světa právním laikům. Jistě, mohlo se jednat o jednu nepovedenou učebnici, a tak jsem si opatřil řadu dalších v naději, že mezi nimi objevím některé vyloženě dobré. Neobjevil. A nenavedli mě k nim ani učitelé, u kterých jsem hledal radu. Od jednotlivých učebnic se mé úvahy postupně posouvaly k obecnějšímu tématu právního vědomí středoškolských studentů a jeho kultivaci, až ve mně nakonec uzrál záměr zabývat se tímto tématem soustavněji. Pro účely této publikace jsem mnohé části své dizertační práce zestručnil a některé naopak přidal, aby kniha lépe mohla posloužit středoškolským učitelům nebo těm, kteří o středoškolské výuce práva přemýšlejí či o ní z nějaké řídicí pozice rozhodují.

Co se struktury práce týče, nejprve v první kapitole vymezím samotný pojem právního vědomí a vysvětlím, v čem spočívá jeho význam pro právní řád. Ve druhé kapitole s pomocí dostupných empirických šetření mapuji úroveň právního vědomí mladých lidí a zjištěný stupeň právních znalostí a postojů českých studentů porovnávám s výsledky jejich zahraničních vrstevníků. Srovnávám je i s výsledky svého vlastního empirického šetření, které jsem provedl ve třech paralelních třídách pražského Gymnázia Jana Keplera. Snažil jsem se v něm zjistit, nakolik se promění během roku, ve kterém studenti absolvují výuku základů práva, jejich právní znalosti a postoje.⁷

Ve třetí kapitole popisují efektivní strategie, pomocí kterých je možné právní vědomí ovlivňovat, a uvádím jejich konkrétní příklady. Inspiruji se přitom nejen poznatky z psychologie a didaktiky práva, ale také úspěšnými americkými programy zaměřenými na zvyšování středoškolského právního vědomí. Následně ve čtvrté kapitole představím projekty, které se v České republice věnují kultivaci právního vědomí mladých lidí, a nabídnu zamyš-

⁷ I když se práce celkově věnuje právnímu vědomí středoškolských studentů, přednostně se zaměřuje na právní vědomí gymnaziálních studentů, což se projevuje zejména v mém vlastním empirickém výzkumu. Věnovat se vyváženě všem typům středních škol by znamenalo nepřiměřeně zvýšit již tak značný rozsah celé práce.

lení nad tím, proč tyto programy nemají takový efekt, jaký by jejich autoři očekávali. Konečně pak v páté kapitole představím sadu devíti kritérií, podle kterých by měly být hodnoceny středoškolské učebnice základů práva. Poté s jejich pomocí provedu analýzu vybraných středoškolských učebnic práva, abych zjistil, zda výše popsané zděšení ze studia učebnic během gymnaziální praxe bylo oprávněné.

Závěrem tohoto úvodu bych rád poděkoval lidem, bez nichž by tato práce neměla současnou podobu, případně by vůbec nevznikla. V první řadě děkuji svému školiteli prof. JUDr. Aleši Gerlochovi, CSc. za odborné vedení dizertační práce, ze které tato publikace vychází. Dále děkuji doc. JUDr. Janu Kyseľovi, Ph.D., a to za připomínky ke vznikajícímu i ještě nevznikajícímu textu této práce. Poděkování patří také studentům, učitelům a řediteli Gymnázia Jana Keplera, kteří mi umožnili uskutečnit na své škole empirický výzkum, a nakladatelství Leges, které se ochotně ujalo vydání celé práce. Mé poděkování konečně míří i ke všem blízkým za to, že se mnou během psaní měli zvýšenou trpělivost.

Inspirativní čtení přeje
Michal Urban